

İshak adına 163'te (779-80) basılan sikkeler bulunmuştur. İbnü'n-Nedîm, Hîre tarihi ve oradaki kiliselerle İbâz kabilesinin nesebi hakkında İbnü'l-Kelbî'nin *Kitâbü'l-Hîre ve tesmiyetü'l-biye' ve'd-di-yârât ve nesebü'l-İbâdiyyîn* adıyla bir eser yazdığını kaydeder.

BİBLİYOGRAFYA :

Belzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 347-360, 403-404, 409-410, 690-691; İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 30; Ya'kûbî, *Târîh*, Necef 1964, III, 8-9; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 316, 320, 558-559, 566-567, 609-628; II, 43, 65; III, 343-347, 353-373, 492-495; IV, 43-46; Cehşiyârî, *el-Vüzerâ' ve'l-küttâb*, s. 1, 5; Hemdânî, *Şifâtü Cezîretü'l-'Arab*, Kahire 1954, s. 159; Mes'ûdî, *Mürrecü'z-zehab* (Abdülhamîd), I, 104-105; II, 28; İstahrî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 82; Ebû Ali el-Kâfî, *Zeylû'l-Emâlî*, Bulak 1324, s. 188; Ebû'l-Ferrec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, Beyrut 1955, II, 35, 46; IX, 318; XVI, 195; Hamza el-İsfahânî, *Târîhu sinî mülûki'l-arz ve'l-enbiyâ*, Beyrut, ts. (Dâru Mektebeti'l-Hayât), s. 74-88; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 215; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 7-8, 109; Şâbüştî, *ed-Diyâret* (nşr. C. Avvâd), Bağdad 1951, s. 15, 152, 215-241; Bekrî, *Mu'cem*, II, 479; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VIII, 326; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 328-331; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), V, 600-605; G. Rothstein, *Die Dynastie der Lakhmiden in al-Hira*, Berlin 1899, s. 12-40; O'Leary, *Arabia Before Muhammad*, Beyrut 1912, s. 131; A. Musil, *Arabia Deserta*, New York 1927, s. 500, 504, 509, 520, 522-523, 538, 543, 553 vd.; a.mlf., *The Middle Euphrates*, New York 1927, s. 102-106, 283-314; A. Christensen, *İrân fi 'ahdi's-Sâsâniyyîn* (trc. Yahyâ el-Haşşâb), Kahire 1957, s. 2; F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, Berlin 1959, I, 130; Sâlih Ahmed el-Âli, *Muḥâdara fi târihi'l-'Arab*, Bağdad 1960, s. 74-81; a.mlf., "Minḥakatu'l-Hîre", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, V, Bağdad 1962, s. 17-44; Cevâd Âli, *el-Mufaşşal*, III, 155-314; J. S. Trimmingham, *Christianity Among the Arabs in Pre-Islamic Times*, London 1979, s. 188-202; Kemal es-Samerrâî, *Muḥtaşar târihi'l-ḥabîbi'l-'Arabî*, Bağdad 1404/1984, I, 259-261; M. Beyyûmî Mehrân, *Târîhu'l-'Arabî'l-kâdim*, İskenderiye 1988, s. 577-580; E. Rabbath, *L'Orient Chrétien à la veille de l'Islam*, Beyrouth 1989, s. 154-159; Mustafa Fayda, *Hız Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul 1989, s. 126-129; a.mlf., *Allah'ın Kutsal Halid Bin Velid*, İstanbul 1990, s. 335-342; Nihad M. Çetin, "İslâm Hat San'atının Doğuşu", *İslâm Kültür Mirasında Hat San'atı* (haz. M. Uğur Derman), İstanbul 1992, s. 13-32; Münzir Abdülkerîm el-Bekr, *Dirâsât fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, Basra 1993, I, 425-430; Ârif Abdülgânî, *Târîhu'l-Hîre fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, Dimaşk 1414/1993; İbrâhîm Cum'a, *Kışşatü'l-Kitâbeti'l-'Arabîyye*, Kahire, ts. (Dâru'l-Maârif), s. 11-18; Henri Lamens, "el-Bâdiyye ve'l-Hîre fi 'ahdi Benî Ümeyye", *el-Meşriq*, XI, Beyrut 1908, s. 765-773; Yûsuf Ganîme, "el-İlm fi'l-Hîre", a.e., XXX (1932), s. 575-585, 737-743, 822-830; D. Talbot Rice, "The Oxford Excavations at Hira", *AI*, I/1 (1934), s. 51-73; İrfan Shahîd, "Byzantino-Arabica: The Conference of Ramla A.D. 524", *JNES*, XXIII/2 (1964), s. 115-131; a.mlf. - A. F. L. Beeston, "al-Hira", *EI²* (İng.), III, 462-463; M. J. Kister, "Al-Hira", *Arabica*, XV, Leiden 1968, s. 143-169; Fr. Buhll, "Hîre", *IA*, V/1, s. 536-537.

HÜSEYİN ALİ ED-DAKŪKİ

HİRELİLER

(bk. LAHMİLER).

HİRÎ

(الحيري)

Ebû Abdîrrahmân (Ebû Abdillâh) İsmâil b. Ahmed b. Abdillâh ed-Darîr el-Hîrî (ö. 430/1039'dan sonra)

Tefsir ve hadis âlimi.

Receb 361'de (Mayıs 972) Nişâbur'un Hîre mahallesinde doğdu. Nişâbur'da İbn Habîb en-Nîsâbü'rî, Muhammed b. Ali el-Mâsercisî, Ebû Tâhir Muhammed b. Fazl b. Huzeyme, Ebû'l-Hasan Ahmed b. İbrâhim el-Abdevî, Hasan b. Ahmed el-Mahledî gibi âlimlerden istifade ettikten sonra dönemin pek çok ilim merkezine seyahatlerde bulundu ve Zâhir b. Ahmed es-Serahsî, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Mervezî el-Haddâdî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, Ebû Nuaym Abdülmelik b. Hasan el-İsfereyînî gibi âlimlerden başta hadis olmak üzere tefsir, Şâfiî fikhî ve diğer ilimlerle ilgili dersler aldı; Bağdat'ta Ebû'l-Heysem Muhammed b. Mekki el-Küşmîhenî'den *Şahîh-i Buḥârî*'yi dinledi.

423 (1032) yılında hac maksadıyla çıktığı yolculuk esnasında Bağdat'a uğrayan Hîrî hocalarından aldığı hadisleri burada rivayet etti. Hatîb el-Bağdâdî onun Bağdat'ta rivayet ettiği hadisleri yazdıklarını söyler. Hac yolculuğuna Mekke'de mücâvir olmak niyetiyle çıktığından aralarında *Şahîh-i Buḥârî*'nin de bulunduğu bir deve yükü kitabı yanına aldığı kaydedilir. Ancak o yıl yol güvenliği olmadığı için hac kafillesi Nişâbur'a dönmek zorunda kaldı. Dönüşünden birkaç gün önce Hatîb el-Bağdâdî Hîrî'den, onun Ebû'l-Heysem el-Küşmîhenî - Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf el-Firebrî - İmam Buḥârî kanalıyla aldığı *Şahîh-i Buḥârî*'nin tamamını üç oturumda okumuştur (*Târîhu Bağdâd*, VI, 314). Kaynaklar, Hîrî'nin talebelerinden Hatîb el-Bağdâdî'nin yanında Mes'ûd b. Nâsır es-Siczi'nin ismini de zikreder.

Bazı kaynaklar Hîrî'nin 430 (1039), bazıları da 431 (1040) yılında vefat ettiğini kaydeder. Hatîb el-Bağdâdî ve Abdülgâfir b. İsmâil el-Fârisî ise Hîrî'nin talebesi Mes'ûd b. Nâsır'dan naklen onun 430 yılından biraz sonra öldüğünü belirtirler (a.g.e., VI, 314). İbnü's-Salâh'ın *Ṭabaḳâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*'sinde (I, 423) Hîrî'nin vefat yeri Nişâbur olarak veril-

mekle birlikte Mes'ûd b. Nâsır'dan naklen Tüster'de öldüğü de kaydedilmiştir ki bu yanlışlık, Mes'ûd b. Nâsır'ın ifadesinde geçen "biraz sonra" anlamındaki "bi-yesîr" (بيسير) kelimesinin "bi-Tüster" (بتستور) şeklinde okunması sonucu ortaya çıkmış olmalıdır.

Eserleri. 1. *el-Kifâye (fi't-tefsîr)*. Hîrî'nin en meşhur eseri olup *Kifâyetü't-tefsîr* adıyla da anılır. Rivayet ve dirayet metotlarının birlikte kullanıldığı eserde bir sûrenin tefsirine geçmeden önce onun Mekki veya Medenî oluşuna işaret edilmiş, âyet, kelime ve harf sayısı, varsa sûrenin diğer isimleri verilmiştir. Tefsirin dikkati çeken yönlerinden biri de her sûrenin başındaki bismelenin o sûrenin muhtevasına uygun biçimde açıklanmasıdır. Selef'ten yapılan nakillerde genellikle rivayet senedi verilmemiş, ilk râvi ile yetinilmiştir. Eserde âyetlerin nüzûl sebeplerinin kaydedilmesine özel bir önem verilmiş, mübhemâtü'l-Kur'ân ve kıraat vecihleri üzerinde durulmuş, kelâma dair meselelerde genellikle Eş'arîler desteklenmiş, ehl-i bid'at fırkalarının görüşleri reddedilmiş, fikhî konularda daha çok Şâfiî mezhebinin görüşleri tercih edilmiştir. Orijinal yorumların yer aldığı tefsirde sade bir dil kullanılmıştır. *el-Kifâye*'nin bir nüshası iki cilt halinde Köprülü Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 145-146). Ayrıca İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (AY, nr. 1787) Sâd sûresinin 21. âyetinden, Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'nde (nr. 2318, vr. 134^a-180^a) İnsân sûresinin 8. âyetinden, Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Hasan Hüsnü Paşa, nr. 81) Nebe' sûresinin başından Kur'an'ın sonuna kadar olan kısmı ihtiva eden nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 729; *el-Fihrisü's-şâmil*, I, 167-168; a.e.: *maḥḥûḥâtü't-tefsîr ve 'ulûmuhû: fehâris*, s. 94). 2. *Vücûhü'l-Kur'ân*. Eser, Muhammed Abdüsettar (University of Cambridge, 1975) ve Necef İrşâd Ureşî'nin (el-Külliyetü'z-Zeytûniyye li's-şerîa ve usûli'd-dîn, Tunus 1983) doktora, Fazlurrahman Abdülfâim el-Efgânî'nin yüksek lisans (Câmiatü Ümmi'l-kurâ Külliyyetü's-şerîa, Mekke 1404/1984) çalışmalarıyla neşre hazırlanmıştır. 3. *Es-mâ'ü men nezele fihimü'l-Kur'ân*. Sü-yûtî (*el-İtkân*, I, 20) ve Kâtib Çelebi (*Keşfü'z-zunûn*, I, 89) Hîrî'nin bu isimde bir eserinin bulunduğunu belirtmektedirler. Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı (Şehid Ali Paşa, nr. 2840) *Esâmi'ilezîne nezele fihimü'l-Kur'ânü'l-hakîm* adlı eser üzerinde yüksek lisans çalışması yapan

Fethi Güngör (*İsmâil ed-Darîr ve Esmâ'ü men nezele fihimü'l-Kur'an*, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990), Süyûtî ve Kâtib Çelebi'nin verdiği bilgilerin yanında Hîrî'nin *el-Kifâye*'siyle de karşılaştırmak suretiyle bu eserin Hîrî'ye ait olduğu sonucuna varmıştır (s. 14-16). Eserin mukaddimesinde müellif bu kitabın on beşinci eseri olduğunu belirtmiş, hâmişinde de on beş eserinin isimleri kaydedilmiştir ki bunlardan bazıları şunlardır: *'Unvânü't-tefsîr*, *Tezkiretü'l-vâ'izîn*, *Tenbîhü'l-vâ'izîn*, *Kitâbü't-Tenzil*, *Târîhu'l-müverrih*, *Tilke 'adedü'l-ây*, *'İlelü kırâ'ati Ebî 'Amr*, *Kırâ'atü 'Âsım*.

BİBLİYOGRAFYA :

Hatib, *Târîhu Bağdâd*, VI, 313-314; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, III, 43; Sem'ânî, *el-Ensâb*, IV, 289; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâ), XV, 274; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 328-331; V, 331-333; a.mlf., *Mu'cemü'l-üdebâ*, VI, 128-129; İbrâhîm b. Muhammed es-Sarîfînî, *Târîhu Nisâbûr: el-Müntehab mine's-Siyâk* (nşr. M. Kâzım el-Mahmûdî), Kum 1362 hş., s. 173-174; İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye* (nşr. Muhyiddin Ali Necîb), Beyrut 1413/1992, I, 422-423; Safedî, *Nektü'l-himyân* (nşr. Ahmed Zeki Bek), Kahire 1329/1911, s. 119; a.mlf., *el-Vâfi*, IX, 84; İbn Nukta, *et-Tahtîd li-ma'rifeti ruvâti's-sünen ve'l-mesânid* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1408/1988, s. 202-203; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVII, 539-540; a.mlf., *el-Müştebih*, I, 185; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1097; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), IV, 365-366; İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 150; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 47; Süyûtî, *el-İtkân* (Ebü'l-Fazl), I, 20; a.mlf., *Tabakâtü'l-müfessirîn*, Tahran 1960, s. 7; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, I, 104-105; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vuşûl ilâ tabakâti'l-fühûl*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1887, I, vr. 49b; a.mlf., *Keşfü'z-zunûn*, I, 89, 442; II, 1498; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 729; Karatay, *Arapça Yazmalar*, I, 148; *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 209-210; M. Âsaf Fikret, *Fihrist-i Elifbâ'i Kütüb-i Haftî Kütübhâne-i Merkez-i Âsitâne-i Kudsi-Razavî*, Meşhed 1367 hş., s. 466; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, I, 87; *el-Fihrisü's-şâmil: mahtûâtü't-tefsîr*, Amman 1987, I, 167-168; a.e.: *mahtûâtü't-tefsîr ve 'ulûmuhû: fehâris*, Amman 1409/1989, s. 94; Fethi Güngör, *İsmâil ed-Darîr ve Esmâ'ü men nezele fihimü'l-Kur'an* (yüksek lisans, 1990, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 1-20; Muhammed Abdus Sattar, "Al-Hîrî's Kifâyat Al-Tafsîr", *IS*, XVI/2 (1977), s. 117-130.

İBRAHİM GÖRENER

HİS

(bk. DUYU).

HİSÂB

(bk. HESAP).

HİSÂFÎ

(الحصافى)

Haseneyn b. Hüseyin
b. Haseneyn el-Hisâfî
(1848-1910)

Şâzeliyye'nin
Mısır'daki bir kolu olan
Hisâfiyye'nin kurucusu.

Mısır'ın Kalyûbiye vilâyetine bağlı Hisâfe köyünde doğdu. İlk tahsilini köyünde tamamlayıp Kur'an'ı ezberledikten sonra Kahire'ye gitti ve Ezher'de öğrenim gördü. 1872 yılında hac için gittiği Mekte'de Şâzeliyye şeyhi Muhammed b. Muhammed el-Fâsî'ye intisap etti. Seyrû sülûkünü tamamlayıp icâzet aldı. Mısır'a döndüğünde Şarkıye vilâyetine bağlı Zekâzîk şehri ve çevresinde irşad faaliyetlerine başladı. Ayrıca Ticâniyye ve Halvetiyye gibi diğer tarikatlardan da icâzet alan Hisâfî kısa zamanda bölgede çok sayıda mürid edindi. Ancak bu faaliyetleri mahallî idareciler tarafından engellenmeye çalışıldı. 1884 yılı başlarında nakîbü'l-eşraf Abdülbâkî el-Bekrî, Hisâfî'ye mensup dervişlerin mevlid törenlerine katılmalarını ve camilerde zikir yapmalarını yasakladı. Bölge valisi de bu yönde bir karar aldı. Hisâfî ve halifelerinin müridlerin yoğun olarak yaşadığı köylere girmelerinin yasaklanması istendi. Şarkıye valisinin kısa bir müddet sonra Hisâfî ve mensuplarına uygulanan yasakları kaldırmasına rağmen Abdülbâkî el-Bekrî ve taraftarları Hisâfî'ye karşı çıkmaya devam ettiler. Bunun üzerine Hisâfî durumu Mısır Hidi-vi Tevfik Paşa'ya bildirdi. Hidiyin meseleyi havale ettiği Mısır müftüsü ve Ezher şeyhi Muhammed Mehdi el-Abbâsî tarafların anlaşmasını sağladı; Hisâfî ve mensupları üzerinde herhangi bir otoritenin baskı kurmasını önleyen bir bildiri yayımlandı. Bundan sonra Hisâfî irşad faaliyetlerini bir tarikat kurucusu hüviyetiyle sürdürdü. 1910 yılında ölümü üzerine tarikat oğlu ve halifesi Muhammed Abdülvehhâb (ö. 1949) tarafından devam ettirildi. Demenhûr'da defnedilen Hisâfî'nin türbesi bugün bir ziyaret yeridir.

es-Sebilü'l-vâdîh (Kahire 1951), *el-Beşâ'ir ve'l-ebşâr ve Şerhu'l-aHzâbi's-Şâzeli* adlı üç eseri bulunan Hisâfî kelâm ilmiyle de meşgul olmuştur (Zekî M. Mücâhid, II, 558). Müridlerinden Ali el-Ca'ferâvî, onun hayatı, menkıbeleri ve tasavvufî görüşleri hakkında *el-Menhelü's-şâfi fi menâkıbi's-Seyyid Haseneyn el-Hişâfi* adlı bir eser yazmıştır (Kahire

1330). Hisâfî'nin Mahmûdiye şehrindeki halifesi Ahmed Sükkerî'nin İslâm ahlâkını yaymak ve şehirdeki hristiyan misyonerlerin faaliyetlerine engel olmak amacıyla kurduğu el-Cem'iyyetü'l-Hisâfiyyetü'l-hayriyye daha sonra İhvân-ı Müslimîn teşkilâtının nüvesini teşkil etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hasan el-Bennâ, *Müzekkirâtü'd-da'ive ve'd-dâ'iyye*, Kahire 1939, s. 10-16; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, III, 304; J. S. Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971, s. 251; F. De Jong, *Turuq and Turuq-Linked Institutions in 19th Century Egypt*, Leiden 1978, s. 101-103, 107-108; a.mlf., "al-Hişâfi", *El² Suppl.* (İng.), s. 371; M. Ahmed Dernîka, *et-Tarîkatü's-Şâzeliyye ve a'lâmühâ*, Beyrut 1410/1990, s. 98-99; Zekî M. Mücâhid, *el-A'lâmü's-şarkıyye*, Beyrut 1994, II, 557-558; Muhyiddin et-Tu'mî, *Tabakâtü's-Şâzeliyyeti'l-kübrâ*, Beyrut 1416/1996, s. 144; Ernst Bannerth, "Aspects Humains de la Shadhiliyya en Egypte", *MIDEO*, XI (1972), s. 240.

RIZA KURTULUŞ

HİSÂLÎ ABDURRAHMAN ÇELEBİ

(ö. 1087/1676)

Fıkıh ve dil âlimi.

Kara Dâvudzâde Süleyman Çelebi'nin oğlu olup Hisâfî mahlası ile tanınmıştır. Saruhânî nisbesinden hareketle Saruhan vilâyetinden olduğu söylenebilir. Kazas-ker Kadri Efendi ile sıhrî akrabalığı vardı. Bir müddet Şeyhülislam Zekeriyâzâde Yahyâ Efendi'ye mülâzemet yaptıktan sonra Hoca Tursun (Receb 1054 / Eylül 1644) ve Silivri Pîri Mehmed Paşa (Şâban 1061 / Ağustos 1651) medreselerinde müderris olarak görevlendirildi. Ramazan 1063'te (Ağustos 1653) bir üst dereceye (dâhil) terfi ettikten sonra Şeyhülislam Ahîzâde Hüseyin Efendi Medresesi (Fatihteki Çukur Medrese, Receb 1067 / Nisan 1657) ve Edirnekapı Mihrimah Sultan Medresesi (Receb 1068 / Nisan 1658) müderrisliklerine tayin edildi. Bu eğitim tecrübesinin ardından Kayseri (Muharrem 1069 / Ekim 1658-Safer 1070 / Kasım 1659) ve Sakız'da (Ramazan 1075/Nisan 1665-Şewal 1077 / Nisan 1667) kadı olarak görev yaptı. Bu arada kendisine arpalık olarak verilen Sapanca kazası Hayrabolu'yla değiştirildi (Şâban 1085 / Kasım 1674). Eyüp kadılığına tayin edilince (Zilkade 1086 / Ocak 1676) ikinci arpalığı da geri alındı. Cemâziyelevvel 1087'de (Temmuz 1676) Bursa'da vefat eden Hisâfî, dedelerinin burada yaptırdığı caminin hazinesine defnedildi.